

Лозенко А. П.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ У СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ЇХ ДИДАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розглядаються особливості впровадження рефлексивних умінь у майбутніх учителів початкової школи в процесі їх дидактичної підготовки.

Ключові слова: модель формування у студентів рефлексивних умінь; дидактична підготовка; дидактичні уміння; дидактична рефлексія; ретроспективні, перспективні, ситуативні, інтелектуальні, комунікативно-кооперативні особистісні рефлексивні уміння.

Дидактична підготовка потенційних учителів початкової ланки освіти є обов'язковою складовою загально-педагогічної та передумовою їх майбутньої професійної діяльності. Тому, протягом навчання студентів у вищому педагогічному навчальному закладі, дидактична діяльність вчителя початкової школи стає особливим предметом вивчення. Дидактична діяльність вчителя початкових класів базується на уміннях проектувати, прогнозувати, конструювати, організувати та об'єктивно аналізувати явища і процеси дидактичної дійсності. Ефективність дидактичної діяльності великою мірою залежить від ступеня усвідомлюваності, осмисленості виконання студентом відповідних умінням дій, прийомів та операцій – дидактичної рефлексії.

З фактом необхідності володіння майбутнім учителем рефлексивними уміннями погоджуються В. В. Давидов, В. І. Слободчиков, Г. О. Цукерман, Н. В. Кузьміна, В. І. Бондар, І. М. Шапошнікова, О. Я. Савченко, В. А. Семиченко, А. А. Бізяєва, Б. З. Вульф, А. К. Маркова, А. В. Хуторської, А. А. Метаєва, Т. М. Яблонська та ін. Але дослідження науковців у переважній більшості присвячені визначенню місця рефлексії у професійно-педагогічній діяльності вчителя у цілому.

Нас же цікавить аспект взаємодії рефлексії з дидактичною діяльністю вчителя початкової школи, та у зв'язку з цим – міра їх впливу на ступінь дидактичної готовності майбутніх учителів початкової ланки освіти. Дана проблема залишається на сьогодні відкритою і тому вимагає наукових пошуків.

У зв'язку з цим, нами було розроблено експериментальну модель формування у студентів спеціальності "Початкове навчання" різних видів рефлексивних умінь у процесі їх дидактичної підготовки.

Тому завданням нашої статті є визначення особливостей формування у майбутніх учителів початкових класів рефлексивних умінь відповідно кожного з компонентів (мотиваційно-цільового, змістового, організаційно-діяльнісного, контрольного-діагностичного) та етапів (підготовчого, власне дидактичного, перетворювального, практичного) їх дидактичної підготовки.

Мотиваційно-цільовий компонент підготовчого етапу (стадія розвитку особистісних, ретроспективних та перспективних рефлексивних умінь) формування рефлексивних умінь у студентів, педагогічної спрямованості, інтересу до професії вчителя початкової школи та майбутньої дидактичної діяльності засобами розвитку особистісних, ретроспективних і перспективних рефлексивних умінь.

Важливо зауважити, що підготовчий етап передбачав засвоєння студентами через

зміст дисциплін педагогічного циклу, знань про рефлексію як психічний процес, рефлексію педагогічної діяльності, види рефлексії, систему рефлексивних умінь стосовно майбутньої дидактичної діяльності, знань структури рефлексивного уміння, структурних особливостей особистісних, ретроспективних, перспективних рефлексивних умінь та вмінь їх застосовувати у процесі власної навчальної діяльності.

Процес формування у студентів особистісних, перспективних та ретроспективних умінь здійснювався за допомогою спеціальних методів та прийомів організації рефлексивної діяльності, а саме: самодіагностика студентом власних здатностей, здібностей, якостей та рис, необхідних для здійснення майбутньої педагогічної діяльності, усний або письмовий аналіз процесу та результатів власної діяльності, письмове анкетування, малюнкове або графічне зображення змін, які відбуваються із студентом на занятті, самозвіт, елементи особистісного тренінгу; рефлексивні завдання та ситуації особистісного, ретроспективного та перспективного типу.

Процес формування рефлексивних умінь підготовчого етапу відбувався на лекціях, семінарських, практичних, лабораторних заняттях, під час індивідуальної роботи викладача із студентами та у процесі їх самостійної роботи відповідно модульно-рейтингової системи навчання у ВПНЗО.

Контрольно-діагностичному компоненту підготовчого етапу дидактичної підготовки відповідали оцінка якості сформованих рефлексивних умінь на предмет відповідності критеріям їх усвідомленості; осмисленості; дієвості; повноти (розгорнутість – згорнутість) відповідних особистісним, ретроспективним та перспективним рефлексивним умінням дій, прийомів та операцій; самостійності; інтегративності у навчальній діяльності студента особистісної, перспективної та ретроспективної рефлексії з гностичними та первинними, стосовно дидактичного процесу, аналітичними уміннями засобами вивчення дисциплін педагогічного циклу сформованості, та за необхідності – корекція.

Відповідно до основних компонентів дидактичної підготовки, наступний базовий етап (*стадія розвитку інтелектуальних та ситуативних рефлексивних умінь*) формування у майбутніх учителів початкової школи рефлексивних умінь передбачав: розвиток у студента стійкої потреби у здійсненні самоконтролю та саморегуляції власної навчальної діяльності засобами інтелектуальної і ситуативної рефлексії (*мотиваційно-цільовий компонент*); формування основ інтелектуальної та ситуативної рефлексії та відповідних їм рефлексивних умінь у процесі засвоєння дидактичних знань і умінь з курсу “Дидактика” (*змістовий компонент*).

Організація діяльності по формуванню у студентів ситуативних та ретроспективних рефлексивних умінь здійснювалась за допомогою різних видів рефлексивно орієнтованих дидактичних задач (завдань та ситуацій), які відповідають основним етапам їх майбутньої дидактичної діяльності із застосуванням проблемних методів навчання на лекційних, практичних, семінарських та лабораторних заняттях (*організаційно-діяльнісний компонент*).

Система завдань і проблемних ситуацій презентувалась у контексті навчальних задач переважно ситуативного, інтелектуального, конструктивно-проективного та діагностичного типів та, частково, орієнтуючись на “зону найближчого розвитку” студентів, – задач на моделювання процесу навчання, враховуючи досвід розв’язання задач, які домінували на підготовчому етапі.

Керуючись принципом зв’язку дидактичної теорії та практики, спрямованим на забезпечення органічної взаємодії теоретичної та практичної дидактичної підготовки студентів до майбутньої дидактичної діяльності, починаючи з II курсу студенти

знайомляться з особливостями процесу навчання у початковій школі. Тому, з метою набуття первинного аналітичного досвіду застосування рефлексивних умінь в умовах виробничих ситуацій, нами було розроблено низку завдань для виконання їх в умовах лабораторних занять та пропедевтичної педагогічної практики.

Контроль і діагностика базового етапу по формуванню у студентів спеціальності “Початкове навчання” ситуативних та інтелектуальних рефлексивних умінь здійснювались відповідно оцінки якості, контролю та корекції умінь у відповідності до показників і критеріїв їх сформованості.

Мотиваційно-цільова складова **перетворюючого (методичного) етапу (стадія розвитку комунікативно-кооперативних рефлексивних умінь)** була спрямована на створення умов, які б сприяли усвідомленому застосуванню комунікативно-кооперативних рефлексивних умінь у навчальній та практичній дидактичній діяльності майбутнього вчителя початкових класів. Дидактична діяльність вчителя початкових класів не існує поза процесом спілкування між учасниками взаємодії (вчителя і учнів, учнів між собою, вчителя і колег, вчителя і батьків тощо). У зв'язку з цим, виникає закономірна необхідність у навчанні студентів механізм саморегуляції, координації та об'єктивного аналізу комунікативних процесів як невід'ємного аспекту дидактичної діяльності педагога початкової ланки освіти.

Перетворюючий (методичний) етап формування у потенційних учителів початкової школи рефлексивних умінь стосується третього року їх навчання у ВПНЗ освіти, тому відбувається через засвоєння ними системи знань, умінь і навичок з методик викладання окремих дисциплін, таких, як, наприклад, “Українська мова”, “Читання”, “Математика”, “Я і Україна”, “Образотворче мистецтво” тощо, в органічній єдності з розвитком усіх видів виконавських та аналітичних дидактичних умінь. Специфікою третього року навчання є проходження студентами стажистської педагогічної практики, де майбутні учителі початкової коли дістають можливість отримати обов'язковий для формування дидактичних, рефлексивних, методичних та інших видів компетенцій, досвід дидактичної діяльності. При цьому, знання та уміння рефлексивної, дидактичної та методичної діяльності, отримані студентами на I-му та II-му курсах дістають подальшого розвитку та удосконалення. Разом, система знань і умінь рефлексивно-дидактичної діяльності, якими оволоділи студенти протягом підготовчого, базового та методичного етапів, складають основу комплексних кваліфікаційних умінь дидактико-методичної функції педагогічної діяльності вчителя початкової ланки освіти як обов'язкової умови його дидактичної готовності (*змістовий компонент*).

Організація процедури з формування у майбутніх учителів початкових класів ситуативних та інтелектуальних рефлексивних умінь здійснювалась на лекційних, практичних, семінарських та лабораторних заняттях шляхом розв'язання рефлексивних інтелектуальних та ситуативних, діагностичних (за ознакою складності) та конструктивно-проективних дидактичних задач (завдань та ситуацій) за допомогою рефлексивно орієнтованих методів, прийомів та форм навчання *операційно-діяльнісний* компонент).

Контрольно-діагностичний компонент перетворюючого етапу по формуванню у майбутніх учителів початкових класів рефлексивних комунікативно-кооперативних умінь дидактичної діяльності, передбачав оцінку якості умінь даного виду показникам і критеріям їх сформованості, та у разі необхідності – корекцію.

Процес формування у студентів комунікативно-кооперативних рефлексивних умінь дидактичної діяльності здійснювався шляхом проведення системи тренінгових занять безпосередньо перед початком педагогічної практики. На нашу думку, дидактичний

рефлексивно-комунікативний тренінг забезпечуватиме органічний перехід студента від навчальної діяльності до діяльності професійної.

Тренінг (від *н. training*) – спеціальний тренувальний режим [14]. У психолого-педагогічній літературі, поняття “тренінг” ототожнюють з вихованням, навчанням, розвитком, підготовкою та тренуванням [2; 3; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 15].

У нашому дослідженні “**тренінг**” набуває в першу чергу дидактичних ознак і має на меті:

- застосування дидактико-рефлексивних знань і умінь, отриманих студентами протягом підготовчого етапу навчання у ВПНЗ та трансформація їх у відповідні їм компетенції;
- формування рефлексивних комунікативно-кооперативних умінь дидактичної діяльності вчителя початкових класів;
- формування чуттєвого та практичного досвіду реалізації рефлексивних комунікативно-кооперативних, дидактичних (організаційних, виконавських та аналітичних) та методичних умінь у їх інтегративній єдності і наступним перетворенням у комплексні кваліфікаційні уміння дидактико-методичної виробничої функції вчителя початкових класів;
- інтеграцію всіх видів рефлексивних умінь як цілісної системи;
- корекцію та саморегуляцію помилок, які були допущені студентами протягом виконання тренінгових задач;
- розвиток здатності адекватного сприйняття та оцінки себе та інших учасників взаємодії шляхом виходу у позицію “над” і “зовні”, програвання різних ролей учасників дидактичного процесу.

Досвід застосування рефлексивних умінь у типових та творчих навчальних ситуаціях дидактичної діяльності, майбутні учителі початкових класів отримують протягом підготовчого та базового етапів їх підготовки. Перетворюючий (методичний) же етап спрямовує студентів на стабілізацію готовності застосовувати рефлексивні уміння в умовах виробничої дидактичної діяльності – педагогічної практики.

Дидактичний рефлексивно-комунікативний тренінг розроблено нами у контексті діяльнісно-рефлексивної освітньої ідеології [1; 6; 7; 4; 5; 16] включення майбутніх учителів початкових класів у *квaziпрофесійну діяльність* як проміжну ланку між їх навчальною та навчально-професійною діяльністю у ВПНЗ освіти [14; 15]. Її специфіка і, водночас, перевага – часткове перенесення структур реальної дидактичної діяльності педагога початкової ланки освіти у стіни ВПНЗ, що сприяє більш органічному входженню студентів у реальні умови дидактичної діяльності. *Буквально це означає, що у навчальний процес ВПНЗ включаються семіотичні, імітаційні, динамічні моделі, які являють собою максимально узагальнений варіант дидактичної професійної діяльності, яка має відбутися найближчим часом.*

Комбінуючи різні форми та методи рефлексивної комунікативно-кооперативної діяльності між учасниками тренінгу (рольові ігри, групові дискусії, мозковий штурм, аналіз ситуацій та ін.), їм пропонувалися різноманітні дидактичні задачі діагностичного та евристичного характеру на імітаційне моделювання основних сторін професійної дидактичної дійсності вчителя початкової школи (організаційно-діяльнісний компонент).

Контрольно-діагностичному компоненту перетворюючого етапу по формуванню у майбутніх учителів початкових класів рефлексивних комунікативно-кооперативних умінь дидактичної діяльності, відповідали оцінка якості сформованих умінь даного виду у відповідності показникам і критеріям їх сформованості. За умови необхідності, здійснювалась корекцій на робота з удосконалення сформованості відповідних видів рефлексивних умінь. У контексті мотиваційно-цільового компонента дидактичної підготовки

майбутніх учителів початкових класів, **практичний етап** формування у них рефлексивних умінь був спрямований на: розвиток внутрішньої вмотивованості в удосконаленні та системному застосуванні різних видів рефлексивних умінь: особистісних, перспективних, ситуативних, ретроспективних, інтелектуальних та комунікативно-кооперативних як засобу професійного самовдосконалення (*мотиваційно-цільовий компонент*).

Особливістю даного етапу є **інтеграція** всіх видів рефлексивних умінь як цілісної системи через осмислене комплексне їх застосування студентом протягом виробничої педагогічної практики, а також, синтез дидактико-рефлексивних знань, умінь і практичного досвіду творчої реалізації всіх видів рефлексивних, дидактичних (проективно-конструктивних, виконавських та аналітичних) та методичних умінь, їх взаємодія, через здатність реалізовувати систему комплексних кваліфікаційних умінь дидактико-методичної виробничої функції вчителя початкових класів (*змістовий компонент*).

Організація діяльності студентів на даному етапі здійснювалась у межах їх виробничої педагогічної практики за допомогою наступних методів та форм: складання власної програми педагогічної практики за допомогою застосування діагностичних методик ступеня розвитку у себе системи рефлексивних, дидактичних та комплексних кваліфікаційних умінь дидактико-виробничої функції вчителя початкових класів; використання протягом практики правил-рекомендацій застосування рефлексивних умінь у практичній дидактичній діяльності; особистісний, перспективний, ретроспективний, ситуативний, комунікативно-кооперативний рефлексивний аналіз результатів проектування, організації та контролю дидактичної діяльності; впровадження рефлексивних методів та прийомів навчання молодших школярів з метою реалізації особистісно орієнтованого підходу у початковій школі; складання звітної документації (щоденників, планів-конспектів уроків за матричною системою, звіт про практику з використанням різних методів та прийомів рефлексивної діяльності).

Контроль та корекція системи дидактико-рефлексивних умінь відбувалась у процесі індивідуальної та групової роботи із студентами як на робочих місцях, так і в межах ВЛНЗ, куди вони звертались за консультацією до викладачів та методистів. Також майбутні учителі початкових класів отримали широкий спектр можливостей щодо здійснення всіх видів рефлексивного аналізу та діагностики власних особистісних якостей, системи дидактико-рефлексивних умінь, а також дидактичної діяльності в цілому на відповідність готовності здійснювати дидактико-методичну функцію вчителя початкової школи та подальшого самовдосконалення.

Провідні завдання даного етапу (інтеграція всіх видів рефлексивних умінь як цілісної системи шляхом осмисленого їх застосування студентом протягом виробничої педагогічної практики у комплексі, а також, синтез дидактико-рефлексивних знань, умінь і практичного досвіду творчої реалізації всіх видів рефлексивних, дидактичних (проективно-конструктивних, виконавських та аналітичних) та методичних умінь, їх взаємодія, через здатність реалізовувати систему комплексних кваліфікаційних умінь дидактико-методичної виробничої функції вчителя початкових класів), обумовили вибір нами наступних форм і методів роботи із студентами спеціальності "Початкове навчання":

- складання студентами власної програми педагогічної практики;
- використання системи правил – рекомендацій застосування студентами рефлексивних умінь у дидактичній діяльності;
- складання звітної документації (щоденників, планів-конспектів уроків за матричною системою, звіт про практику з використанням різних методів та прийомів рефлексивної діяльності).

Отже, формування рефлексивних умінь у майбутніх учителів початкових класів є складним процесом, який здійснюється у відповідності до етапів їх дидактичної підготовки та її основних компонентів. Теоретичну базу формування різних видів рефлексивних умінь складає зміст дисциплін педагогічного циклу (центральне місце серед яких займає "Дидактика") та педагогічної практики. Також, підвищення якості підготовки студентів до дидактичної діяльності забезпечується інтеграцією системи рефлексивних та дидактичних умінь, обумовлених внутрішньою мотивацією у їх застосуванні та потребою у постійному удосконаленні.

Використана література:

1. Анисимов О. С. Рефлексивная идеология : учебно-методическое пособие / под общ. ред. А. А. Деркача. – М. : Изд-во РАГС, 2007. – 218 с.
2. Аннекен Г., Эгельмайер Л., Кесслер Е. Тренинг уверенности и контакт в группе : руководство для тренеров и психотерапевтов. – Ростов н/Д., 1992. – 61 с.
3. Большой психологический словарь / под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – М. : ОЛМА – ПРЕСС, 2003. – 665 с.
4. Вербицкий А. А. Проблема трансформации мотивов в контекстном обучении / А. А. Вербицкий, Н. А. Бакшаева // Вопросы психологи. – 1997. – № 3. – С. 12-22.
5. Вербицкий А. А. Проблема трансформации мотивов в контекстном обучении / А. А. Вербицкий, Н. А. Бакшаева // Вопросы психологи. – 1997. – № 3. – С. 12-22.
6. Выготский Л. С. Собр. соч. : в 6-ти томах. – Т. 3. Проблемы развития психики / под ред. А. М. Матюшкина. – М. : Педагогика, 1983. – 368 с.
7. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий // В сб. : "Исследования мышления в советской психологи". – М. : Просвещение, 1996. – 446 с.
8. Евтихов О. В. Практика психологического тренинга. – СПб. : Издательство "Речь", 2007. – 256 с.
9. Зайцева Т. В. Теория психологического тренинга. Психологический тренинг как инструмент действия. – СПб. : Речь; М. : Смысл, 2002. – 80 с.
10. Кларин М. В. Корпоративный тренинг от А до Я : науч.-практ. пособие. – М. : Дело, 2000. – 224 с.
11. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
12. Самоукина Н. В. Игры, в которые играют. Психологический практикум. Дубна, "Феникс+", 2000. – 128 с.
13. Самоукина Н. В. Психология оптимизма. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2001. – 240 с.
14. Словник іншомовних слів // за ред. члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука. Головна редакція Української Радянської енциклопедії Академії наук Української РСР Київ – 1974. – 775 с., С. 678.
15. Технологія тренінгу / упоряд. : О. Главник, Г. Бевз / за заг. ред. С. Максименко – К. : Главник, 2005. – 112 с. – (Психол. інструментарій).
16. Щедровицкий Г. П. Рефлексия в деятельности / Г. П. Щедровицкий // Вопросы методологии. – 1994. – № 3-4 (№ 15-16). – С. 76-121.

Лозенко А. П. Особенности внедрения модели формирования рефлексивных умений у студентов – будущих учителей начальных классов в процессе их дидактической подготовки.

В статье рассматриваются особенности внедрения рефлексивных умений у будущих учителей начальной школы в процессе их дидактической подготовки.

Ключевые слова: модель формирования у студентов рефлексивных умений; дидактическая подготовка; дидактические умения; дидактическая рефлексия; ретроспективные, перспективные, ситуативные, интеллектуальные, коммуникативно-кооперативные личностные рефлексивные умения.

Lozenko A. P. Features implementation model of reflective skills of students in primary classes during their didactic training.

In the article features the introduction of reflexive skills of the future elementary school teachers in